

Differentiated Criminal Procedure in the Pre-Trial Stage of Terrorism Cases: A Review of the Legal Systems of the United States, the United Kingdom, and Iran

 Hasan Ali Moazenzadegan

Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. ha.moazenzadegan@atu.ac.ir

 Ehsan Shakibnezhad

LL.M. in International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. ehsan.shakib69@gmail.com

 Mohsen Khorramdell

Ph.D. Student, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran (Corresponding Author). m.khorram.70@gmail.com

Abstract

In parallel with the expanding influence of terrorism and the necessity for effective countermeasures against this ominous phenomenon, the method of addressing this violent crime during the preliminary investigation phase has garnered significant attention. Consequently, drafting and establishing special regulations aimed at preventing the occurrence or escalation of terrorist attacks in the pre-trial stage plays a vital role in enhancing the state's protective function toward society. Differentiated proceedings in the realm of terrorism are justified from two perspectives: that of the offender, considering the high-risk nature of terrorist perpetrators and the complexity of detecting imminent acts; and that of the victim, regarding the necessity of formulating protective measures and compensation schemes.

Following the September 11 attacks and the July 2005 bombings, the legal systems of the United States and the United Kingdom adopted regulations based on a differentiated

Journal of Research and
Development in Criminal Law and
Criminology

Iranian Law and Legal Research
Institute

Vol. 2 | No. 4 | Fall 2025 and
Winter 2026
(Original Article)

<https://jclc.illrc.ac.ir>

DOI:
10.22034/jclc.2025.2068077.1230

approach. These include mechanisms such as preventive detention, surveillance of communications, the use of special agents to monitor potential activities, and restrictions on the right to access a lawyer. Findings indicate that these two countries, adopting a security-driven approach, have distanced themselves from the tenets of the New Social Defense doctrine and have tended toward a return to the Classical School of criminal justice. In contrast, the Iranian legal system, despite the ratification of scattered regulations such as the Law on Combating the Financing of Terrorism, lacks a comprehensive and coherent framework for differentiated proceedings in terrorist crimes. This paper seeks to answer what differentiated mechanisms the US and UK legal systems utilize during the preliminary investigation of terrorist crimes, and how Iran's laws can be revised and supplemented in line with national interests. Utilizing a descriptive-analytical method and relying on library resources, this research attempts to answer these questions and provides solutions for addressing existing deficiencies and gaps in the Iranian legal system through a comparative study.

Keywords: Terrorism; Differentiated Procedure; Pre-Trial Stage; United States; United Kingdom; Iran.

افتراقی‌سازی رسیدگی به جرم تروریسم در مرحله پیش‌دادرسی؛ گذری بر نظام‌های حقوقی آمریکا، انگلستان و ایران

استاد گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه
علامه طباطبائی، تهران، ایران

Ha.moazenadegan@atu.ac.ir

کارشناس ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه قم، قم، ایران

shakib69@gmail.com

دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی
دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

M.khorram.70@gmail.com

حسنعلی مؤذن‌زادگان

احسان شکیب‌نژاد

محسن خرم‌دل

دوفصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری و
جرم‌شناسی

پژوهشکده حقوق و قانون ایران

دوره ۲ | شماره ۴ | پاییز و زمستان ۱۴۰۴
(مقاله پژوهشی)

www.jclc.illrc.ac.ir

DOI:

10.22034/jclc.2025.2068077.1230

چکیده

همپای گسترش نفوذ تروریسم و ضرورت مقابله موثر با این پدیده شوم، نحوه رسیدگی به این جرم خشن در روند تحقیقات مقدماتی مطرح نظر بوده است. از این رو، تدوین و پی‌ریزی مقررات ویژه در راستای پیش‌گیری از وقوع یا تشدید حملات تروریستی در مرحله پیش‌دادرسی، با ارتقای جنبه‌ی حمایتی دولت نسبت به آحاد جامعه نقشی حیاتی و حائز اهمیت دارد. رسیدگی افتراقی در حیطه تروریسم از دو منظر بزهکار و بزه‌دیده با لحاظ شخصیت پرخطر عاملان تروریسم و پیچیدگی در کشف اقدامات تروریستی قریب‌الوقوع و همچنین تدوین جنبه‌های حمایتی و جبران خسارت برای بزه‌دیدگان توجه می‌یابد. نظام‌های حقوقی ایالات متحده و انگلستان متعاقب حادثه ۱۱ سپتامبر و بمب‌گذاری‌های ژوئیه ۲۰۰۵ به تدوین مقرراتی مبتنی بر رویکرد افتراقی روی آوردند که شامل سازکارهایی همچون بازداشت پیشگیرانه، نظارت بر مکالمات، بهره‌گیری از مأموران ویژه در رصد اقدامات احتمالی و تحدید حق دسترسی به وکیل است. یافته‌ها نشان می‌دهد این دو کشور با رویکرد امنیت محور، از آموزه‌های دفاع اجتماعی نوین

فاصله گرفته و به سمت بازگشت به مکتب کلاسیک عدالت کیفری متمایل شده‌اند. در مقابل، نظام حقوقی ایران علی‌رغم تصویب مقررات پراکنده‌ای نظیر قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، فاقد چارچوب جامع و منسجم برای دادرسی افتراقی در جرایم تروریستی است. نوشتار پیش رو سعی بر آن دارد تا به این پرسش پاسخ دهد که نظام‌های حقوقی ایالات متحده و انگلستان از چه سازکارهای مبتنی بر رویکرد افتراقی در تحقیقات مقدماتی جرایم تروریستی بهره برده‌اند و چگونه می‌توان نسبت به بازنگری و تکمیل قوانین ایران در راستای منافع ملی برآمد. این تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با شیوه توصیفی تحلیلی، در مقام پاسخ‌دهی به این پرسش برآمده و می‌کوشد تا ضمن بررسی تطبیقی به ارائه راهکار در زمینه رفع نواقص و خلأهای موجود در نظام حقوقی ایران بپردازد.

کلیدواژه‌ها: تروریسم، افتراقی‌سازی، پیش‌دادرسی، آمریکا، انگلستان، ایران

مقدمه

کیفر مرگ امروزه مفهوم امنیت در تمامی جوامع و نحله‌های فکری گوناگون به عنوان یک ارزش اساسی و حیاتی مقبول افتاده است. به نحوی که مطابق نظریه مازلو^۱ پس از نیازهای فیزیولوژیکی (آب، غذا و اکسیژن)، امنیت در مرتبه دوم هرم مازلو قرار گرفته است. استمرار قرارداد اجتماعی^۲ میان دولت-ملت‌ها و تفویض اختیار قانونگذاری-سیاستگذاری به حاکمان، در گرو تضمین امنیت شهروندان است (هابز، ۱۳۹۱: ۱۸۹). از این رهگذر است که قرارداد اجتماعی به مثابه مفهومی بنیادین و زیربنای امنیت جوامع نگریده می‌شود.^۳

رشد پدیده تروریسم در سالیان اخیر و مطرح شدن آن به عنوان یک تهدید بین‌المللی در حوزه‌های گوناگون، سازوکارهای مختلف بین‌المللی را درگیر خود ساخته است (خبیری و دربندی، ۱۳۹۰: ۱۷۸-۱۵۱). افزون بر گروه‌های رادیکال سازمان‌یافته (مانند داعش و القاعده)، شاهد افزایش حملات انفرادی بوده‌ایم که با قرائت خاص ایدئولوژیک سعی در ایجاد هراس جمعی داشته‌اند (Brzuszkiewicz, 2023: 157). تهدیدات تروریستی متأثر از پیشرفت فناوری و علوم، مفاهیم و مقولات بسیاری را با چالش‌های نوین و متنوعی رو به رو نموده است (صادقی و صمدی راد و اسلامی، ۲: ۱۴۰۳). شبکه‌های اجتماعی نیز سبب شده تا یارگیری و سازماندهی تروریسم به سهولت انجام و دولت‌ها بیش از پیش با چالش‌های امنیتی مواجه گردند (Makarenko: 2004, 129-145). خوانش تاریخ گواه آن است که تروریسم پدیده‌ای نوین نبوده و همواره بکارگیری اقدامات وحشت‌زا به مثابه ابزاری برای تحکیم استبداد حاکمان و یا اعتراض به ستمکاران بوده است (Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights).

^۱. Maslow's theory

^۲. Social Contract

^۳ قرارداد اجتماعی از طریق پیدایش دو میثاق به منصف ظهور رسید: نخست؛ میثاق اتحاد (Pactum Union) به منزله تلاش جوامع برای حفاظت از جان و مال خود از طریق احترام متقابل و هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و دیگری میثاق انقیاد (Pactum Subjectionis) به معنای تفویض بخشی از حقوق و آزادی‌های فردی به مقامی بالاتر در راستای تحقق هر چه بیشتر میثاق نخست. ن.ک. (Manzoor Elahi Laskar: 2013, 1)

از دیرباز فقدان شفافیت، ابهام و خلأ اهداف قانونی لازم‌الاجرا در خصوص مفهوم حقوقی تروریسم مورد چالش بوده است (Jean Marc Sorel, 2003). نخستین تعریف امروزی از تروریسم را می‌توان در قانون منع ترور ۱۹۷۴ بریتانیا یافت که بیان می‌دارد: «تروریسم به منزله‌ی توسل به خشونت در راستای اهداف سیاسی است و مشتمل بر هرگونه استفاده از خشونت با هدف هراس‌افکنی جامعه یا بخشی از آن است.» «Prevention of Terrorism (Temporary Provisions ACT19)». گسترش قوانین تروریسم محور به حادثه یازده سپتامبر^۱ باز می‌گردد. ^۲ پس از این تاریخ عبارت «جنگ با تروریسم» در حقوق کیفری نمود و رشد یافت. با وضع عنوان «جنگ» در تقابل با تروریسم ظرفیت‌های متفاوتی نیز در عرصه حقوق کیفری ایجاد و رویکرد افتراقی نموده بیشتری پیدا کرده چنانکه با دشمن انگاری تروریسم می‌توان ضمن عبور از محدودیت‌های حقوق کیفری داخلی، از امتیازات حاکم بر حقوق مخاصمات مسلحانه^۳ نیز بهره جست (صدر توحید خانه، ۱۳۹۲: ۴۶۷-۴۶۶). این رویکرد حاکی از نگرش پلیسی-قضایی به پدیده تروریسم و تغییر استراتژی از رویکرد عدالت کیفری ضد تروریسم به سمت رویکرد نظامی است (Crelinsten, 2014: 4).

تصویب قوانین داخلی و اسناد بین‌المللی مرتبط با موضوع تروریسم پس از ۱۱ سپتامبر شکل جدیدی یافت^۴. مخرج مشترک این مصوبات در عرصه ماهوی، جرم انگاری افراطی و در عرصه شکلی تحدید و مداخله در حقوق شهروندی است^۵. ایالات متحده با تصویب

^۱ در پی این حمله رئیس‌جمهور وقت آمریکا طی بیانیه‌ای، ماموریت خود را «جنگ» با تروریسم به عنوان دشمن بشریت خواند. ن.ک.

President Bush, State of the Union Address 20 January 2004 (<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/01/20040120-7.html>)

^۲ از پیامدهای این حمله، سازماندهی ۲۲ نهاد جدید اطلاعاتی با بیش از ۲۰۰ دستورالعمل داخلی در راستای مقابله با تروریسم بوده است. ن.ک.
(2020, 4: Brittnee Carter)

^۳ نظیر اقدام به حذف فیزیکی یا حبس بدون نیاز به ادله و اذن دادگاه.

^۴ به نحوی که تعداد قطعنامه‌های صادره شورای امنیت در دوره چهارساله پس از حمله سپتامبر، بیست قطعنامه بوده که یک و نیم برابر قطعنامه‌هایی است که تا قبل از این حوادث مورد تصویب قرار گرفته بود. (عبدالهی، ۱۳۸۸: ۷۰)

^۵ تقابل میان مفاهیم امنیت و آزادی، بحثی است تاریخی و به ظاهر حل‌ناشدنی. چنان که تاریخ اندیشه جدید سیاسی از زمان ماکیاوولی تا کنون، تاریخ تلاش‌ها به منظور توجیه حق و زور یا قانون و قدرت در جوار یکدیگر بوده است. ن.ک.

فرانتس لئوپولد نویمان، آزادی و قدرت و قانون، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۳، ۱۹.

قانون میهن پرستی^۱ و گستره عظیمی از دستور العمل های ضد تروریسم پرچم دار قانونگذاری در این عرصه و انگلستان نیز به پیروی از آمریکا پس از بمب‌گذاری‌های ژوئیه ۲۰۰۵^۲ تحت فشار افکار عمومی و با توجه به قطعنامه ۱۳۷۳ شورای امنیت (United Nations Security Council 1373, 28 September 2001) اقدام به تصویب قوانین مختلف در راستای بکارگیری نوعی قواعد افتراقی در نظام دادرسی کیفری نمودند.^۳ ایران به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی خاص، مجاورت با مناطق بحرانی همچون افغانستان و عراق و نیز نقش فعال در معادلات خاورمیانه، همواره در معرض تهدیدات تروریستی قرار داشته است. قرارگیری بزرگترین کشور شیعی جهان در خاورمیانه و ایدئولوژی ضد شیعی گروه‌های تکفیری که همگی در همسایگی ایران قرار دارند، کشور ما را به عنوان منطقه‌ای مورد هدف برای تروریست‌ها قرار داده است. امری که مستلزم بازنگری ویژه در حیطه تقنینی به این بزه خاص می‌باشد. همچنانکه بررسی پراکندگی اقدامات تروریستی در دنیا بیانگر آن است که حتی شهرها و کشورهایی که مشکوک به همدستی با مجرمان تروریستی هستند نیز با مساله تروریسم دست و پنجه نرم می‌کنند (نمامیان، ۱۴۰۳: ۳۴۹).

در خصوص پژوهش حاضر قلم فرسایی‌هایی صورت گرفته است. آقایان دکتر بهزاد رضوی فرد و محسن کهندانی (۱۳۹۹) در پژوهشی تطبیقی با عنوان «تضمین‌های حقوق شهروندی متهمان جرایم تروریستی در مرحله تحقیقات؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران، انگلستان و مصر» به این نتیجه دست یافته‌اند که مقابله با تروریسم نباید به عنوان مستمسکی جهت نقض قواعد دادرسی منصفانه و زیر پا گذاشتن حقوق متهمین گردد. فیروز جایی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «سازوکارهای مبارزه با جرایم تروریستی در حقوق ایران با تاکید بر امنیت ملی»، با تاکید بر جنبه‌های سیاسی موضوع، ضرورت شناسایی مصادیق تروریسم را جهت مقابله با آن برشمرده است. علیرضا میر کمالی و همکاران (۱۴۰۱)، در پژوهشی تحت عنوان «تحدید آزادی رفت و آمد در جرایم

^۱ PATRIOT Act

^۲ این اقدام به منزله تلاش تروریستی بر پیاده‌سازی تفاسیر و اهداف افراطی مذهبی در جهت نقض نظام حاکمیتی دولت-ملت تعبیر شد. ن.ک.

(Parker, T:2005, 123)

^۳ به نحوی که تعداد قطعنامه‌های صادره شورای امنیت در دوره چهارساله پس از حمله سپتامبر، بیست قطعنامه بوده که یک و نیم برابر قطعنامه‌هایی است که تا قبل از این حوادث مورد تصویب قرار گرفته بود. (عبدالهی: پیشین، ۷۰)

تروریستی در حقوق ایران و انگلستان» ضمن توجه بر رویکرد افتراقی نظام کیفری انگلستان در خصوص بزه تروریسم، تنها به بررسی موضوع از منظر مانیتورینگ پرداخته و سایر وجوه افتراقی در این نوشتار مغفول مانده است.

پرسش این پژوهش، تبیین شیوه بکارگیری قواعد افتراقی در دو نظام حقوقی ایالات متحده و انگلستان و سپس بررسی راهکارهای لازم در راستای رفع ناکارایی‌های موجود در مقررات حقوقی ایران است. این امر از آن جهت حائز اهمیت است که تروریسم فاقد تعریف مستقل در نظام جنایی ایران است. همچنین، مقررات داخلی ایران در خصوص مقابله با تروریسم فاقد انسجام و تمرکز بوده و عموماً به قواعد کلی در رسیدگی به سایر جرایم معطوف است. حال آن‌که بزه تروریسم به عنوان یکی از شقوق جرایم علیه امنیت نیازمند تعیین سازکاری مجزا از سایر جرایم در راستای مقابله و پیشگیری بیش از پیش است.

پژوهش حاضر از این منظر دارای نوعی بداعت و واجد اهمیت است. اولاً ضمن تدقیق در مهم‌ترین بخش مواجهه کیفری با تروریسم یعنی مرحله پیش‌دادرسی که در آن تصمیمات مربوط به بازداشت، دسترسی به وکیل، امکان شنود و جمع‌آوری ادله انجام می‌گردد، به تحلیل کنش و واکنش نظام‌های حقوقی مربوطه می‌پردازد. از سوی دیگر رویکرد تطبیقی پژوهش حاضر و انتخاب دو نظام حقوقی آمریکا و انگلستان به عنوان کشورهایی که در عرصه حقوق کیفری شکلی سردمدار افتراقی‌سازی بوده‌اند، کمکی شایان به سیاست‌گذاران و مقنن داخلی در خصوص اتخاذ رویکرد جامع در خصوص چگونگی مواجهه با تروریسم می‌نماید. لذا در بخش اول با تحلیل دلایل افتراقی‌سازی جرایم تروریستی از دو منظر بزهکار و بزه‌دیده به چرایی وجود یک ساز و کار افتراقی پاسخ می‌دهیم و در بخش دوم اهم مصادیق را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

۱- دلایل افتراقی‌سازی جرایم تروریستی

عصر برخورد یکسان با بزهکاری به سر آمده است. با متنوع شدن جرایم، بزهکاران و بزه‌دیدگان، از نظر گونه‌شناسی بزه باید ضمن تنوع در راهبردها، تغییر در پاسخ‌دهی حقوق کیفری و سیاست جنایی را نیز تعقیب کرد (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۹: ۷۵).

اگرچه در نگاه نخست، دادرسی افتراقی مخالف حقوق اصحاب دعوا تلقی می‌شود؛ اما مقتضای حفظ امنیت جامعه و آرامش شهروندان دلیل محکمی بر ایجاد رویه‌های افتراقی برای جرایم و مجرمان خاص بوده و نباید هر نوع اقدام در خصوص دادرسی افتراقی را

محصول رویکرد امنیت‌مدار دانست (غلامی و معظمی، ۱۳۹۶: ۶۹). هنر قانون است تا تعادل میان رعایت حریم خصوصی و حفظ امنیت را برقرار نماید. در این راستا، خصیصه سازمان‌یافتگی جرایم تروریستی و انگیزه عاملان تروریسم که اغلب در پی سرنگونی یا ضربه به نظام سیاسی حاکم‌اند (Becker & Decker, 2022: 1647)، اغلب کشورها را مجاب به اتخاذ رویکردها و قوانین متناسب نموده است. با این وجود، افتراقی‌سازی کیفری پس از حادثه ۱۱ سپتامبر و ضرورت مقابله موثر با تروریسم در عصر مدرن، ایجاب نموده است که ضمن رویگردانی از آموزه‌های دفاع اجتماعی نوین مبتنی بر بزهکارمداری که بر بازسازی مجدد مجرم و بازگشت او به جامعه پایبند است، به مکتب کلاسیک عدالت کیفری مبتنی بر اصل قانون‌مندی کیفری در جهت مقابله موثر با مجرمین بازگشت نمود. مبانی افتراقی‌سازی رسیدگی به جرایم تروریستی را می‌توان از دو منظر مورد توجه قرار داد:

۱-۱- از منظر بزهکار

یکی از قابل توجه‌ترین تحلیل‌ها در خصوص بزهکاران جرایم تروریستی، تحلیل بر اساس نظریه شخصیت جنایی ژان پیناتل^۱ است. این نظریه با کنار نهادن بنیان فکری جرم‌شناسی اثباتی، قائل به این است که بزهکاران و نایزهکاران تفاوت سرشتی ندارند؛ بلکه در ارکان چهارگانه هسته محوری شخصیت شامل: خود محوری،^۲ بی‌ثباتی،^۳ پرخاشگری^۴ و بی‌تفاوتی^۵ متفاوتند (رایجیان اصلی، ۱۳۹۸: ۱۸۲).

مطابق با چهار شاخصه شخصیت جنایی، بزهکاران تروریسم دیدگاه دیگری جز نظر شخصی و سازمانی خود را نمی‌پذیرند (خودمحوری فردی-تشکیلاتی). همچنین مرتکبین اقدامات تروریستی خود را مجرم نمی‌پندارند. چنان‌که مطابق تحقیقات، تعداد کمی از بزهکاران، خود را نوع دوست می‌دانند؛ در حالی که بسیاری از تروریست‌ها خود را نه جنایتکار، بلکه افرادی دارای هدف اصیل فداکارانه می‌دانند (Hafez, 2006: 156). لذا اصالت هدف برای تروریست‌ها، مجازات را به عنوان عاملی بازدارنده تلقی نمی‌کند.

1. Jean Pinatel

2. egocentrism

3. lability

4. aggression

5. incuriosity

قصد و انگیزه مرتکب در ایجاد هراس جمعی به عنوان یکی از ارکان مفهوم تروریسم، مبتنی بر معیار ذهنی^۱ است. با این حال، رویکرد تقنینی ایتالیا که تاکید بر قانون‌نگاری ضد مافیایی دارد، مستثنا بر این قاعده بوده و ارتکاب اقدامات تروریستی با هدف «بر هم زدن نظم دموکراتیک» را کافی در انتساب بزه انگاشته است. افزون بر این، اکنون توسل به خشونت به قصد هراس افکنی جمعی شرط کافی تلقی شده و انگیزه‌های مذهبی، سیاسی و ایدئولوژیک در بزه‌انگاری تروریسم مدخلیت چندانی ندارد (Christian Walter, 2003: 29-30).

حالت تهاجمی یا پرخاشگری در فرد تروریست، به عنوان اهمی کلیدی به بزهدار این امکان را می‌دهد تا بر موانع ارتکاب جرم غلبه نماید. روانشناسان اجتماعی در تحلیل روانشناختی تروریسم، به پرخاشگری ابزاری^۲ استناد کرده و معتقدند که پرخاشگری ابزاری، حاصل تلاشی کنترل شده برای دستیابی به اهداف مشخص است. این نوع پرخاشگری برخلاف رفتارهای هیجانی، از الگوریتم‌های پیچیده‌تر انگیزشی تبعیت می‌کند و فهم چگونگی آن در گرو درک مناسبات اجتماعی حاکم بر رفتارهای تروریستی است. برخی از تحلیلگران عرصه پژوهشی تروریسم، یکی از عناصر مؤثر در رویکرد جوانان سرخورده غربی به داعش را انگیزه‌های خفته روان‌شناختی آنان برای تخیله هیجاناناشی از چنین پرخاشگری دانسته‌اند (Byman, 2015: 167).

برخلاف بزهداران عادی که تمایلی به شناخته شدن ندارند، تروریست‌ها با توجه به بیگانگی اجتماعی و شخصیت خودشیفته، به دنبال مخاطبین بیشتر و جلب توجه هرچه بیشتر مطبوعات و رسانه‌ها هستند. (Hamm, 1998: 59-96) این تفکرات سبب شده تا لایه‌های قدرتمندی از بی‌تفاوتی عاطفی در آن‌ها شکل بگیرد و فرآیند گذار قصد به رفتار مجرمانه در آن‌ها شتاب گیرد (Armando Piccinni, 2017: 3). مطابق برخی داده‌ها و برخلاف تصور عموم، تروریست‌ها اصولاً از خانواده‌های بسیار فقیر نبوده؛ همچنان که در زمینه تحصیلات نیز مرتکبین این اقدامات، تفاوت آشکاری با سایر افراد ندارند.^۳

۱. Subjective Test

۲. Instrumental Aggression

۳ به نحوی که ۸۸ درصد از تروریست‌های انتحاری، تحصیلات متوسطه یا بالاتر از آن را پشت سر گذاشته‌اند. ن.ک.

بی تفاوتی عاطفی تروریست‌ها مانع از شرمساری ایشان نسبت به کشتار وسیع و فجیع بزه‌دیدگان است. به کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی از مهم‌ترین نشانه‌های حالت بی‌تفاوتی در تروریست‌ها می‌باشد (اسماعیلی: ۱۳۹۱، ۱۷۲). از نمونه‌های بارز این بی‌تفاوتی عاطفی می‌توان به اقدامات عبدالملک ریگی اشاره کرد. وی در جنایات متعدد تروریستی در زاهدان نسبت به قتل هم‌قبیله‌ای‌های خود اقدام می‌کرد. این تروریست با همراهی گروه خود جندالله، در سال ۱۳۸۴ در منطقه تاسوکی در سیستان و بلوچستان با ایجاد ایست و بازرسی و در لباس پلیس، ۲۲ نفر از هم‌تباران خود را در مقابل چشمان خانواده‌های ایشان به قتل رساند و پس از ربودن ۷ نفر به افغانستان گریخت^۱. نمونه دیگر، ورود عوامل داعش به خاک ایران در حادثه تروریستی مجلس بود.^۲

در بادی امر آن‌چه متبادر به ذهن می‌گردد آن است که تروریست، فردی غیرعقلانی است که صرفاً در پی به کشتن دادن خود است. با این حال، آن‌ها اهداف خود را نه تصادفی، بلکه در فرآیندی عقلانی و مبتنی بر ویژگی‌های مشخصی انتخاب می‌نمایند (قورچی بیگی، ۱۳۹۶: ۶۸۹). گزاره‌های بیان شده گواه آن است که مرتکبین جرایم تروریستی دارای ظرفیت جنایی بالایی بوده و اقدامات آن‌ها صدمات جبران ناپذیری به جوامع انسانی وارد خواهد کرد. لذا باید به گونه‌ای افتراقی با تشدید و سنگین نمودن بار مجازات در بستر عدالت کیفری در خصوص بزه‌کاران تروریستی سیاست‌گذاری نمود.

۱-۲- از منظر بزه‌دیده

بزه‌دیدگان جرایم تروریستی در شمار بی‌گناه‌ترین بزه‌دیدگان قرار دارند. تروریسم در پی وحشت‌آفرینی، حملات خود را بر پایه اصل غافلگیری انجام می‌دهد تا بیشترین ناپایداری

(Merari, 2007: 76)

^۱ در این خصوص ر. ک: <https://www.mehrnews.com/news/1039605>

^۲ در پرونده مزبور، یکی از متهمین اظهار داشت: «من داعش را حق می‌دانم و هنوز بر همان عقیده هستم. من از طریق کلیپ‌هایی که داعش منتشر کرده با آنها آشنا شدم. داعش می‌خواهد فساد را از بین ببرد. وجود ایران باعث شده تا ما نتوانیم در عراق حکومت کنیم. ما اربیل و کرکوک را گرفته بودیم، هنگام ورود به اربیل می‌خواستیم فساد را، زنان بی‌حجاب را، مردهایی که کاری نمی‌کنند را پاک‌سازی کنیم {بکشیم}. اگر ایران نبود ما اقدامات خود را انجام می‌دادیم... من پشیمان نیستم.» ن. ک.

<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1397/02/18/1720504>

امنیتی را ایجاد نماید. شهروندان غیرنظامی، زنان، کودکان و سالخورده‌گان از مهم‌ترین آماج تروریست‌ها به شمار می‌آیند. از این رو، استفاده از متخصصین عرصه پزشکی و روانپزشکی، حمایت فرهنگی و البته نظام جبران خسارت مادی، شاکله اقدامات افتراقی مقنن در حمایت از بزه‌دیدگان جرایم تروریستی است.

مقدمه کنوانسیون اروپایی پرداخت غرامت به بزه‌دیدگان جرایم خشونت‌بار (European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Council of Europe, 1983) ناظر بر لزوم اقدام دولت‌ها در پیش‌بینی راهکارهای مادی-معنوی نسبت به آسیب-دیدگان، قطعنامه ۱۵۵۶ شورای امنیت راجع به تشکیل صندوق مالی جهت پرداخت غرامت به قربانیان تروریسم و خانواده‌هایشان (United Nations Security Council Resolution 1566, S/RES/1566 (2004), 8 October 2004, para. 10 Declaration) بنیادین عدالت در مورد بزه‌دیدگان جرم و قربانیان سوء استفاده از قدرت (of Basic principles of Justice for victims of Crime and Abuse of power, 29 November 1985) و قطعنامه ۲۰۰۵ مجمع عمومی پیرامون اصول و رهنمودهای بنیادین در خصوص حق جبران خسارت و غرامت برای قربانیان نقض‌های فاحش حقوق بشر و حقوق بشردوستانه راجع به الزام دولت‌ها در ایجاد شرایط حمایتی پیش و پس‌اقتضائی از بزه‌دیدگان و ارائه بازپروری روانی و تمهیدات اقتصادی به قربانیان (Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, General Assembly resolution 60/147, 15 December 2005) از زمره اسناد بین-المللی و منطقه‌ای در این خصوص‌اند.

افزون بر این، برخلاف تعریف سنتی از مفهوم تروریسم، امروزه تروریسم مضیق به خشونت فیزیکی علیه اشخاص نیست. قانون تروریسم بریتانیا پیرامون شمول تهدیدات ناشی از اختلال یا آسیب جدی به «تاسیسات رایانه‌ای و خدمات عمومی» در گستره تروریسم (UK Terrorism Act, 2000, Part VI, Section 58) و قانون مهاجرت و تابعیت ایالات متحده در خصوص ایراد خسارت به «اموال» از این زمره‌اند (Immigration and Nationality Act, 1965, Section 1182 (a-3-B.)). ششمین کمیته مجمع عمومی سازمان ملل (Sixth Committee of the UNGA) نیز اقدام به تنظیم پیش‌نویس کنوانسیون جامع تروریسم بین-المللی با هدف جرم‌انگاری تمامی اشکال تروریسم و اشتراک مساعی در این باره نمود.

مطابق این طرح، ایراد آسیب شدید به اموال از قبیل اماکن مورد استفاده عمومی، تاسیسات دولتی و زیرساختی، سیستم حمل و نقل عمومی، محیط زیست و هرگونه ایراد خسارت مستوجب زیان اقتصادی؛ مشروط به این‌که هدف آن، ارعاب جمعیت یا ملزم ساختن یک دولت یا سازمان بین‌المللی به فعل یا ترک فعلی باشد، در شمول تروریسم گنجانده می‌گردد (Comprehensive Convention on International Terrorism, Draft) (Article 2 (1)).

قوانین بریتانیا واجد مقررات در خور توجهی در این باره است. پرداخت غرامت به بزه‌دیده از سوی مجرم در قانون عدالت کیفری (UK Criminal Justice Act, 1972) تجلی یافت و سپس، در اصلاحیه ۱۹۸۲ به الزام دادگاه‌ها بر پرداخت غرامت توسط محکومین پیش از پرداخت جزای نقدی پرداخته شد. سرانجام، به جهت امتناع محاکم بریتانیا از اصدار حکم به غرامت، اصلاحیه ۱۹۸۸ دادگاه‌ها را مکلف نمود اصل غرامت را محترم شمرده و در صورت عدم درج غرامت، دلایل خود را به نحو متقن در متن حکم تصریح نمایند (Goodey, 2003:7). در اقدامی دیگر، بنیاد غرامت بزه‌دیدگان کیفری (Criminal Injuries Compensation Authority) (CICA) در سال ۱۹۹۶ با هدف جبران خسارت قربانیان از سوی دولت و زیر نظر وزارت دادگستری ایفای نقش نمود. با این حال، بریتانیا تاکنون از تشکیل صندوق خاص غرامت برای قربانیان تروریسم اجتناب کرده است و بنیاد مذکور نیز از پرداخت غرامت به افراد دارای سابقه کیفری خودداری می‌نماید (Gilbert, 2017: 6).

در ایالات متحده نخستین مقرر، قانون امداد گروگان‌ها (Hostage Relief Act of 1980) بود که در پاسخ به بحران گروگان‌گیری سفارت آمریکا در ایران و با هدف رفع موانع موجود در عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی بین ایران و ایالات متحده آمریکا مورخ ۱۳۳۵، پیرامون مطالبه خسارت در محاکم آمریکا علیه ایران وضع گردید^۱ و جبران خسارت وارده به گروگان‌ها از قبیل درآمدها، هزینه‌های پزشکی و مخارج آموزشی خانواده آن‌ها را تحت پوشش قرار داد. همچنین، قانون جبران خسارت قربانیان تروریسم (Victims of Terrorism Compensation Act, 1986) به کارمندان دولتی قربانی گروگان‌گیری، امکان مطالبه روزانه ۵۰ دلار را می‌دهد. محدودیت اعطای غرامت به کارمندان

^۱ طبق ماده ۴ این عهدنامه، دو دولت ایران و آمریکا متعهد به رعایت حمایت کامل از اموال اتباع و شرکت‌های طرفین و پرهیز از مصادره اموال جز با دو شرط «نفع عامه» و «پرداخت فوری غرامت» گردیدند.

دولتی، وفق قانون بهبود امنیت هوانوردی (Aviation Security Improvement Act, 1990) با لحاظ حق تمامی شهروندان جبران گردید. علاوه بر این، اداره قربانیان جرم (Office for Victims of Crime (OVC) با ایجاد نهاد تروریسم و قربانیان بین‌المللی (Terrorism and International Victims Unit) تمهیداتی از قبیل مشاوره پزشکی و روانپزشکی، غرامت-دهی، تسهیل تعقیب کیفری علیه مظنونان و مشارکت قربانیان در روند دادرسی را فراهم ساخت.

در نظام حقوقی ایران نیز وفق ماده یک قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، ارتکاب یا تهدید به ارتکاب اقدامات تروریستی، محدود به اشخاص نبوده و شامل اموال عمومی، محیط زیست، مواد بیولوژیک و اسلحه و مهمات نیز می‌باشد. با این حال، مقرر مزبور واجد چند خلأ قانونی است. نخست؛ شرط احراز قصد مقابله با تصمیمات دولتی مندرج در بند ب ماده یک، گویای قید «هدف سیاسی» در ارتکاب این اقدامات است و لذا ارتکاب اقدامات هراس‌انگیز جمعی با فقدان این قصد از شمول بند ب انصراف می‌یابد. دوم؛ این قانون در پی بیان مصادیق اقدامات تروریستی جهت جرم‌انگاری تأمین مالی آن‌ها بوده و برای نفس آن مصادیق و تعیین غرامت بایسته، مجازات و مقررهای درخور تعیین نمی‌کند.^۱ با بررسی نظام حقوقی ایران، در می‌یابیم که اگرچه برخی مقررات پراکنده نظیر تعیین وکیل معاضدتی یا جبران خسارت مادی و معنوی از بزهکار وفق ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری برای بزه‌دیده پیش‌بینی شده است؛ اما فقدان قوانین حمایتی پیش‌گفته که نقش پشتیبانی دولت را همراه دارد، بسیار محسوس است.

۲- چالش‌های افتراقی‌سازی

هرچند در خصوص مفهوم حقوق بشر تعریف یکسان و مورد اتفاقی وجود ندارد، با این حال در تعیین مصادیق حقوق بشری چون حق امنیت شهروندان و نقض آن با اقدامات تروریستی میان نظریه‌پردازان اتفاق نظر وجود دارد. لذا یکی از مهم‌ترین پیامدهای

^۱ گویی مراد قانونگذار آن بوده که این رفتارها در قوانین کیفری با دیگر عناوین مجرمانه مطابقت می‌کند. ن.ک. عبدالعلی توجهی و حسین محمد کوره‌پز، «گونه‌شناسی محدودیت‌های حق دسترسی به وکیل در جرایم امنیتی با تأکید بر مرحله پیش‌دادرسی: مطالعه تطبیقی»، فصلنامه پژوهش حقوق کیفری، ۸۰، (۲۷)، ۷.

مشکل‌زای تروریسم که سیاست‌گذاران جنایی را به سوی سیاست‌گذاری افتراقی رهنمود می‌سازد، نقض بنیادین حقوق بشر توسط مرتکبات جرائم تروریستی است (شاهیده، ۱۴۰۲: ۹۰). لذا نباید بنیان دموکراسی و حاکمیت قانون را به بهای سرکوب تروریسم زیر پا گذاشت. تا حدی که برخی معتقدند که اساساً مبارزه با تروریسم که در جهت حمایت از حقوق فرد و اجتماع صورت می‌گیرد خود بهانه‌ای بر نقض بنیادین حقوق اشخاص شده است (Tsoukala, 2006: 617). بدین توضیح که سازوکارهای افتراقی مستقر در قوانین با الهام از الگوی کنترل جرم^۱ به جای الگوی دادرسی منصفانه^۲ که بر شدت واکنش کیفری در مواجهه با بزه و اتمام فرآیند رسیدگی در کوتاه‌ترین زمان ممکن جهت استقرار نظم جامعه تاکید دارد و در تزاوح میان حقوق فرد و جامعه، ثبات جامعه را مرجح می‌داند؛ غلبه پیدا کرده و مجوز مداخله در وضعیت‌های پیش جنایی را می‌دهد که در آن هیچ‌گونه ادله‌ای علیه فرد وجود ندارد و به صرف ظن امکان نقض حریم خصوصی فرد را به مقامات یک کشور می‌دهد.

از طرف دیگر برابر رویه موجود، صرف سفر به کشوری دیگر، مذهب، نژاد و یا جنسیت (Bloom, 2010: 85)، علی‌رغم آنکه «ممنوعیت تبعیض، یک هنجار محوری حقوق بشر است»، سبب تبعیض میان افراد یک جامعه در مواجهه با اقدامات پلیسی-قضایی ضد تروریسم می‌گردد. رویه کشورها در قوانین و دستورالعمل‌های ضد تروریسم بیانگر وجود رویه تبعیض‌آمیز عملی است. ایالات متحده آمریکا با تاکید بر نقش القاعده در اقدامات تروریستی ۲۰۰۱، مقررات بسیار محدود‌کننده‌ای را در مورد مهاجرین مسلمان و به ویژه جامعه اعراب برقرار ساخته و دولت بریتانیا اخراج اتباع مقیم آن کشور را در دستور کار خود قرار داده است (Khan, 2008: 12). قوانین جدید مهاجرتی ایالات متحده موسوم به تراول بن (Travel Ban 2025)، نیز به بهانه پیشگیری از اقدامات تروریستی، حضور اتباع برخی کشورها از جمله ایران را ممنوع کرد که خود از مصادیق تبعیض به شمار می‌رود. ایران نیز با صدور دستورالعمل‌هایی که از وزارت کشور صادر شده، به دلیل تشدید اقدامات تروریستی در کشورهای همسایه ایران، نسبت به برخی اتباع کشورهای همسایه نسبت به اجباری‌سازی اقداماتی مانند تصویر برداری از چهره، ردیابی دقیق محل سکونت اشخاص

^۱ . Crime Control Model

^۲ . Fair Trial Model

و تلاش برای ایجاد بانک اطلاعاتی از مهاجرین افغان اقدام ورزیده است. لذا شایسته است ضمن بکارگیری رویکرد افتراقی در قواعد حقوقی به نحو متناسب، از تعمیم دیدگاه مظنون محور به کل یک جامعه مذهبی یا قومیتی که مغایر با حقوق بشر و اصل عدم تبعیض در نظام بین‌الملل می‌باشد، پرهیز جست.

۳- مصادیق رسیدگی افتراقی در جرایم تروریستی

سرعت و شدت تبعات جرایم تروریستی از یک سو و ویژگی بازیگران این عرصه از سوی دیگر به نحوی است که اقتضا می‌نماید دولت‌ها مقررات ویژه‌ای را در روند تعقیب کیفری اتخاذ نمایند تا در وهله نخست، از تحقق آن اجتناب و در صورت وقوع، از شدت نتیجه بکاهند.

۳-۱- بازداشت پیشگیرانه

برخلاف ماهیت استثنایی قرار بازداشت به جهت عملی سالب آزادی فردی، اما ضرورت ممانعت از وقوع تروریسم موجد اعمال نوعی «بازداشت پیشگیرانه»^۱ در این جرایم است. بازداشت پیشگیرانه اقدامی برای پاسداشت امنیت عمومی با رویکردی آینده‌نگرانه و متمرکز بر مرحله پیش از ارتکاب جرم است (نجفی ابرندآبادی و رضوانی، ۱۳۹۴: ۴۵). هدف از این بازداشت، نخست ناتوان‌سازی مظنونین و دیگری جلوگیری از الحاق مجدد آن‌ها به دشمن جهت اقدامات بعدی احتمالی است (حسینی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۷۸-۱۵۵).

در نظام حقوقی آمریکا و مطابق قانون مهاجرت و تابعیت ایالات متحده (Immigration and Nationality Act, 1965) مقامات اجرایی اجازه یافتند افراد در مظان ارتکاب فعالیت‌های تروریستی را بازداشت نمایند. تابعیت افراد در دستگیری آن‌ها مدخلیتی نداشته و وفق قانون میهن‌دوستی ایالات متحده^۲ و قانون مجوز دفاع ملی (National Defense Authorization Act 2011)، مقام دادستانی مجاز به بازداشت اتباع بیگانه در این باره گردید

^۱ . Preventive Detention

^۲ . USA Patriot Act, 2001.

(Anderson, 2012: 20). در انگلستان نیز بخش چهارم قانون ضد تروریسم، جرم و امنیت انگلستان (Anti-terrorism, Crime and Security Act, 2001) با اعطای اختیار به وزارت کشور، امکان بازداشت اشخاص مظنون به فعالیت‌های تروریستی را در صورتی که امکان اخراج آن‌ها بنا به دلایل حقوقی یا عملی وجود نداشته باشد، فراهم می‌نماید (Ibid, section 21 (1)). این امر از آن حیث واجد اهمیت است که تکمیل تحقیقات در خصوص مظنونین فعالیت‌های تروریستی، مدت زمان بیشتری را می‌طلبد (Ibid, section 21 (1)). در دو نظام آمریکا و انگلستان، بازداشت پیشگیرانه منوط به احراز قید «ظن معقول»^۱ شده است. دیوان اروپایی حقوق بشر در تفسیری، ظن معقول را وجود وقایع و اطلاعاتی در خصوص احتمال ارتکاب جرم بسته به شرایط و اوضاع و احوال قلمداد می‌کند (Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom, 12244/86). کمیسیون آمریکایی حقوق بشر نیز مشروعیت بازداشت پیشگیرانه را منوط به وجود ظن معقول می‌داند و اماراتی چون خطر متواری شدن، ضرورت تحقیقات، امکان تبانی و خطر فشار بر گواهان را از لوازم ظن معقول برشمرده است (Jorge Luis Bronstein and others Case, 29-37). هر چند کارکرد قید ظن معقول، ممانعت از توقیف خودسرانه است؛ اما تفاسیر متفاوت از این ضابطه منجر به استمرار بازداشت به بهانه و اطلاعات واهی گردیده (عبدالهی، ۱۳۸۸: ۲۱۰) و مقامات دولتی و قضایی را در توقیف و بازداشت افراد ميسوط الید می‌نماید.^۲ امری که از دیدگاه حقوق بشری مورد نقد قرار گرفته است. اصل ممنوعیت بازداشت موقت نامحدود^۳ بر اصل حق بر آزادی^۴ مبتنی است. وفق بند ۳ ماده ۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، فرد بازداشتی باید «در اسرع وقت» در مرجع صالح حاضر شده و بازداشت نباید قانون کلی باشد. اصول راهنمای شورای اروپا نیز با تکرار این

^۱ . Reasonable Doubt

^۲ رویه عملی ایالات متحده و بسیاری از کشورهای اروپایی بیانگر آن است که به واسطه انتساب حوادث ۱۱ سپتامبر به گروه القاعده، مسلمانان بیش از سایرین در مظان اتهام اقدامات تروریستی قرار گرفته‌اند. لذا ضابطه ظن معقول بدون تبیین دقیق مفهوم آن در عمل منجر به اعمال رفتارهای تبعیض‌آمیز علیه اقلیت‌های مسلمان شده است. ن.ک. (Dolliver, 2022: 1-19)

^۳ . indefinite detention

^۴ . Right to Freedom

عبارت، مقرر می‌دارد که بازداشت باید در مدت زمان معقول بوده و طول مدت بازداشت صریحاً توسط قانون تعیین شده باشد (Guideline on Human Rights and the Fight against Terrorism, Principle 7 (2)). همچنین، در یکی از آرای صادره در محاکم بریتانیا (A v. Secretary of State for the Home Department, UKHL 56, 2004 Elliott)، چارچوب مظنونان، مغایر ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۱ قلمداد شد (553-555: 2006). دادگاه عالی ایالات متحده نیز در تصمیم خود راجع به دعوی لاخدار بومدین علیه رئیس‌جمهور جرج بوش و خالد العوده علیه دولت ایالات متحده، ابراز داشت که بازداشت افراد در زندان گوانتاناما به مدت شش سال بدون ابلاغ حکم قضائی صورت گرفته و لذا دسترسی ایشان به مفاد دادنامه از لوازم مشروعیت ادامه بازداشت آن‌هاست (Supreme Court of the United States, Opinion of the Court in Lakhdar Boumediene et al. v. President of the United States et al. and Khaled A. F. Al Odah, next friend al. V. Bush, States et al., 12 June 2008, p. Abdullah Fahad Al Odah et al. v. United of Fawzikhalid (8)).

بازداشت پیشگیرانه در نظام قضایی ایران به صراحت بیان نشده است. با این حال، می‌توان رگه‌هایی از این مفهوم را در دو بخش یافت. نخست؛ برابر ماده ۱۳ دستورالعمل اجرایی کنترل مجرمان حرفه‌ای و سابقه‌دار مصوب ۱۳۹۷، ضابطان دادگستری مکلف‌اند که در صورت کشف دلایل و قرائن کافی مبنی بر ارتکاب جرم، بلافاصله (و وفق ماده ۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری در اوقات غیر اداری ظرف یک ساعت) مراتب را به دادستان گزارش کنند و حسب دستور در چارچوب قوانین و مقررات با اقدامات پیشگیرانه فرصت ارتکاب جرم را از آنان سلب کنند. همچنین، ماده ۴۶ قانون آیین دادرسی کیفری، بازداشت متهم حداکثر تا ۲۴ ساعت را منوط به وقوع جرم مشهود (با انصراف موضوع از جرایم غیر مشهود) و دستور مقامات قضائی دادرسی شده است.^۲ ماده ۱۵۰ قانون مجازات اسلامی نیز امکان نگهداری متهمین دارای اختلالات روانی و واجد حالت خطرناک و مخل نظم و امنیت عمومی را فراهم ساخته است. از این امور به سلب آزادی پیشگیری محور نیز یاد شده است (نجفی ابرندآبادی و رضوانی، ۱۳۹۴: ۳۶).

^۱ طبق ماده مزبور، اشخاص واجد حق آزادی و امیت شخصی بوده و هیچ فردی نباید از این آزادی محروم شود.

^۲ نظرات مشورتی شماره ۷/۹۵/۲۷۵۷ مورخ ۱۰/۲۸/۱۳۹۵ و ۷/۹۳/۱۵۹۲ مورخ ۷/۷/۱۳۹۳

۳-۲- تحدید دسترسی به ادله تعقیب

آگاهی از دلایل و مستندات، از حقوقی است که با ابتنا به عقل، متهم از آن برخوردار است. چرا که لازمه دفاع از اتهام، آگاهی از مستنداتی است که منجر به شروع تعقیب شده است. در آمریکا بر اساس هشدارهای میراندا^۱ و در انگلستان به موجب ماده ۲۸ قانون پلیس و دلیل کیفری (Police and Criminal Evidence Act 1984) و در ایران مطابق ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری^۲، آگاهی از دلایل و مدارک تعقیب از حقوق فرد بوده و مطابق نظر دکتربین عدم آگاهی متهم از این موارد به نحو جامع از موجب بی اعتباری تحقیقات است. با این حال مقررات و رویه کشورها در مقابله با تروریسم حاکی از تحدید دسترسی متهم به دلایل و مستندات می باشد در ایران بر اساس ماده ۱۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری در جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی در صورتی که دسترسی به اوراق پرونده منافی با کشف حقیقت باشد مقام رسیدگی کننده می تواند قرار عدم دسترسی به پرونده را تا پایان تحقیقات صادر نماید. انگلستان نیز با تبعیت از اصول راهنمای شورای اروپا در بخش مبارزه با تروریسم امکان تحدید دسترسی به اوراق پرونده را مورد توجه قرار داده و پیش بینی کرده است (Giudelines on Human Right and Fight againsts Terrorism, 2002, Principle 9 (3) (ii)) در آمریکا نیز در قضیه سالم احمد حمدان، دولت آمریکا به استناد حمایت و حفظ از اسناد طبقه بندی شده موجود در پرونده، بسیاری از ادله موجود در پرونده را به متهم ارائه نکرد.

یکی از موارد مورد مناقشه در بحث تحدید دسترسی به ادله مثبت جرم تروریستی، نحوه شهادت شهود است. میثاق حقوق مدنی و سیاسی در زیر بند (ه) بند ۳ ماده ۱۴ آورده است: «متهم می تواند از شهودی که علیه او شهادت می دهند سؤال بپرسد یا بخواهد که از آنها سئوالاتی بشود و شهودی که له او شهادت می دهند با همان شرایط شهود علیه او احضار و از آنها سئوالات بشود.»

لذا اصولاً زمانی که شهادت شهود و مطلعین به عنوان یکی از دلایل در پرونده مطرح است، استفاده از شهود پنهانی جایز نیست. با این حال در رسیدگی به جرایم تروریستی غالباً به دلیل امنیت جانی و روانی، شهود تمایلی به حضور در جلسه تحقیقات و رویارویی با

^۱ . Miranda warning

^۲ . ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره مند شود».

متهمین ندارند. دیوان اروپایی حقوق بشر و شورای اروپا با اذعان به این موضوع که تروریسم سازمان‌یافته در پی انتقام از شهود و مطلعین، خانواده یا حتی دوستان وی بر می‌آید، پذیرفته است که نظام کیفری هر کشوری می‌تواند ساز و کاری ترتیب دهد که هویت شهود مطلعین از متهم و اصحاب رسانه مخفی بماند و صحت سنجی اظهارات شهود تنها توسط مرجع رسیدگی صورت بگیرد.

در نظام حقوقی انگلستان بر اساس عموماً و مخصوصاً منشور حمایت از شاهد^۱ و در ایالات متحده مطابق قانون کنترل جرایم سازمان یافته با اعطای اختیارات وسیع به دادستان کل، راهبرد عدم مواجهه شهود با متهمین جرایم تروریستی به صورت مستقیم و غیر مستقیم پذیرفته و راهکارهای متفاوتی پیش بینی شده است. در این دو نظام با لحاظ اقدامات متفاوت می‌توان به نوعی «شخصی سازی حمایت از شهود» را متناسب با اوضاع و احوال پرونده دریافت. اقداماتی از قبیل تغییر چهره، تغییر صدا، تغییر هویت شهود و مطلعین و مراقبت نامحسوس توسط نیروی پلیس از شاهد و بستگان وی از جمله مواردی است که در این دو نظام پیش بینی شده است (Martin Hannibal, 2011: 294).

در قانون آیین دادرسی کیفری ایران برابر تبصره ۲ ماده ۲۱۴ حمایت از شهود باید به نحوی صورت پذیرد که منافی حقوق دفاعی متهم نباشد. با این حال بر اساس مادتين ۲۰۶ و ۲۰۷، تبصره ۲ ماده ۲۱۴ و همچنین آیین نامه اجرایی حمایت از شهود مصوب ۱۳۹۴ ساز و کارهایی بیان شده که همگی حاکی از تحدید حق متهم در مواجهه، جرح و آگاهی نسبت به شاهد و مفاد شهادت است. البته تعیین ادله تعقیب از سوی مقامات قضائی در مرحله رسیدگی و صدور حکم باید صریح و کامل باشد. چنان‌که در رای صادره از سوی دیوانعالی کشور به شماره ۹۱۰۹۹۷۰۹۰۷۴۰۰۸۲۰ مورخ ۱۳۹۱/۱۰/۱۹ عدم تعیین دقیق و مشخص تاثیر اقدامات متهم در اخلال در جامعه را مستوجب نقض حکم صادره اعلام نموده است.^۲ همچنین، دیوانعالی کشور در رای شماره 9909984455700077 مورخ ۱۴۰۱/۸/۲ صرف گزارش نهادهای اطلاعاتی در خصوص عضویت و همکاری متهم با گروه تروریستی پ.ک.ک. و پژاک را کافی در اثبات بزه ندانسته است.^۳ دیوانعالی کشور در رای دیگری، یک مرتبه آموزش تیراندازی به متهم به همکاری با گروهک تروریستی

^۱. The Witness Charter// available: <https://www.gov.uk>

^۲ <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/1618>

^۳ <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/38406>

توحید و جهاد و انتقال وجه صورت گرفته را ادله کافی در صدور حکم اعدام ندانسته و موضوع را منطبق با ماده ۴۹۹ تعزیرات تلقی نموده است.^۱

۳-۳- استفاده از مأموران مخفی و ضابطان خاص

امروزه بهره‌گیری از مخبرین و مأموران مخفی در جهت کشف جرایم سازمان‌دهی شده رواج پیدا کرده^۲ و ماهیت و نحوه اقدامات تروریستی نیز اهمیت استفاده از مخبرین را دوچندان نموده است. قانون میهن‌دوستی ایالات متحده (USA Patriot Act, 2001) که در ۲۶ اکتبر ۲۰۰۱ به تصویب رسید و نام کامل آن قانون «اتحاد و تحکیم آمریکا با فراهم نمودن ابزارات مناسب مورد نیاز برای تعقیب و جلوگیری از تروریسم»^۳ می‌باشد، با شناسایی اصل صلاحیت واقعی در راستای حمایت از منافع ملی آمریکا، به محاکم ایالتی اجازه می‌دهد در رابطه با تحقیقات تروریسم به صدور قرار تحقیق و استخدام مأموران مخفی در جهت شناسایی تروریست‌ها و عملیات مالی آن‌ها اقدام ورزند (Ibid, Section. 101 & 219). در بریتانیا دو نهاد سرویس امنیتی ام آی ۵ و ۶، و اداره امنیت و مقابله با تروریسم^۴ به شناسایی و مقابله با تهدیدات ناشی از تروریسم اختصاص یافته‌اند. قانون اختیارات تحقیق نیز مأموران ذی‌صلاح دولتی را صالح به اعطای مجوز جهت نظارت و رهگیری ارتباطات مظنونین نموده است (Office for Security and Counter-Terrorism).

در نظام قضایی ایران، کشف و مقابله با جرایم تروریستی علاوه بر نیروی انتظامی به عنوان ضابط عام مطابق مواد ۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری و ۵ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، بر عهده وزارت اطلاعات به عنوان ضابط خاص قرار گرفته است. مطابق بند ب ماده ۱۰ قانون تاسیس وزارت اطلاعات مصوب ۱۳۶۲، «کشف توطئه‌ها و فعالیت‌های براندازی، جاسوسی، خرابکاری و اغتشاش علیه استقلال و امنیت و تمامیت ارضی کشور و نظام جمهوری اسلامی ایران» از زمره وظایف این سازمان است. با این حال، به جهت

^۱ <https://ara.jri.ac.ir/Judge/Text/38441>

^۲ در خصوص تاریخچه بکارگیری مخبرین در کشف جرم ن.ک.

Frindiches, David O, 1995

Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and

Obstruct Terrorism

.Office for Security and Counter-Terrorism^۴

افتراق مفهوم تروریسم با تامین مالی تروریسم و عدم صراحت عنوان تروریسم در مقرره اخیرالذکر شایسته است قانونگذار به نحو خاص و مستقل در این خصوص نیز اتخاذ تصمیم نماید.

۳-۴- شنود مکالمات و نظارت بر مکاتبات

شنود که از آن به عنوان «دستگاه رسانه‌ای مخفی برای جاسوسی و کنترل مخالفان» (معین، ۱۳۸۰: ۶۲۸) تعبیر می‌شود، در مقابل حق بر خلوت یا محرمانگی^۱ قرار می‌گیرد. ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر، هرگونه مداخله خودسرانه در زندگی شخصی، خانواده، خانه یا مکاتبات افراد را ممنوع نموده است. ماده ۱۷ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز دخالت در امور خصوصی افراد و نقض حیثیت افراد را ممنوع نموده و ایجاد استانداردهای قانونی را لازمه صیانت از افراد در مقابل مداخلات در حریم خصوصی دانسته است.^۳ این محدودیت مطلق نبوده و چنان‌که در ماده ۱۷ میثاق نیز تصریح گردیده است، موارد قانونی و دارای مجوز از شمول این ممنوعیت انصراف می‌یابد.

از این رو لزوم تأمین امنیت اجتماع و شهروندان در مقابله با تروریسم، تجویزی در تقنین شنود و نظارت بر حریم خصوصی قلمداد می‌گردد. علاوه بر قوانین موجود در ایالات متحده مبنی بر شنود ارتباطات مخابراتی،^۴ قانون میهن‌دوستی ایالات متحده با تجویز اصل «شنود همه‌جانبه»،^۵ اجازه دسترسی مقامات اداره تحقیقات فدرال را به اطلاعات

1. Right to privacy

^۲. شنود در داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای به منزله‌ی دریافت غیرمجاز محتوای در حال انتقال ارتباطات غیرعمومی در فضای تولید و تبادل اطلاعات است. ن.ک. Wayan, Rash. (1997). p 34

^۳. حق بر خلوت در سایر اسناد حقوق بشری مانند ماده ۱۶ کنوانسیون حقوق کودک، ماده ۱۴ کنوانسیون بین‌المللی حمایت از تمامی کارگران مهاجر و اعضای خانواده آن‌ها، ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی و ماده ۱۱ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر نمود یافته است.

^۴. See Federal Wiretap Act of 1968 (Title III), Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978 & The Electronic Communications Privacy Act of 1986.

5. Roving Wiretap

برخلاف تمرکز بر شنود دستگاه مخابراتی که واجد این تالی فاسد بود که به محض استفاده مرتکب از دستگاه تلفن دیگر، مستلزم اخذ مجوز شنود بر دستگاه جدید بود؛ اما طبق اصل شنود همه‌جانبه، اخذ مجوز نسبت به شخص مرتکب صورت می‌گیرد و در صورت تغییر تلفن یا دستگاه مخابراتی، نیازی به مجوز مجدد نمی‌باشد.

رایانه‌ای کاربران در مواردی خاص می‌دهد (USA Patriot Act, op cit, Sec 217). این مقامات مجازند که با در اختیار داشتن صرف یک قرار تحقیق به پیام‌های صوتی کاربران دسترسی داشته باشند (Ibid, Title II, Sec 209). در انگلستان نیز برابر قانون اختیارات تحقیق، عوامل دولتی به قصد حفاظت از امنیت ملی، قادر به رهگیری و جمع‌آوری داده‌ها و ارتباطات مخابراتی می‌باشند (Investigatory Powers Act, 2016, Part 3, Section 62). قانون ضد تروریسم، جرم و امنیت نیز به مقامات عمومی اجازه می‌دهد که اطلاعات شخصی را به منظور انجام هرگونه تحقیقات کیفری میان خود تبادل نمایند (Anti-terrorism, Crime and Security Act, 2001, Part 3, Section 17).

در نظام قضایی ایران ضمن بهره‌گیری از منابع فقهی موجود،^۱ دو حوزه ممنوعیت پیرامون شنود شکل گرفته است. نخست؛ ممنوعیت استراق سمع وفق اصل ۲۵ قانون اساسی است که هرگونه ضبط و افشای مکاتبات، مکالمات تلفی و مخابرات را جز به حکم قانون ممنوع اعلام نموده است. ضمانت اجرای کیفری اصل مذکور در کتاب تعزیرات از قانون مجازات اسلامی ذیل مواد ۵۸۲ پیرامون اقدامات مامورین دولتی و ۷۳۰ و ۷۷۶ راجع به شنود توسط اشخاص عادی لحاظ گردیده است. دوم؛ حیطة تجویز شنود است که مطابق ماده ۱۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری، کنترل ارتباطات مخابراتی افراد جز در موارد مربوط به امنیت داخلی و خارجی یا کشف جرائم موضوع بندهای الف، ب، پ و ت ماده ۳۰۲ این قانون با موافقت رئیس کل دادگستری استان و با تعیین مدت و دفعات کنترل، ممنوع اعلام شده است. دایره مضیق این ماده به نحوی است که ضابطان دادگستری، حتی در جرایم مشهود نیز بدون دستور قضایی و تحقق شرایط مندرج در این ماده، مجاز به شنود و دسترسی به اطلاعات رایانه‌ای و مخابراتی نیستند (ساریخانی، ۱۴۰۲: ۱۵۶). امری که مستلزم بازنگری با رعایت حقوق شهروندی و حریم خصوصی افراد با اصدار دستور قضائی است تا از فرصت‌سوزی در کشف و تعقیب عملیات تروریستی احتمالی به جهت زمانبر بودن پروسه رعایت ضابط کلی مقرر نظیر اخذ موافقت رئیس کل دادگستری استان کاسته شود.

۱. (اکبری بابوکانی، احسان: ۱۳۹۶، ۱۰-۲۸)

۳-۵-تحدید حق دسترسی به وکیل

استحقاق داشتن وکیل به عنوان یکی از شاخص‌های دادرسی منصفانه،^۱ وفق اصلاحیه ششم قانون اساسی آمریکا در تمامی مراحل دادرسی به عنوان یکی از حقوق اساسی متهم به رسمیت شناخته است (Parker, 1996: 1173). قانون پلیس و ادله کیفری انگلستان نیز حق دسترسی به وکیل را در خصوص تمامی افراد بازداشتی در تمام مراحل پیش و حین بازجویی مقرر می‌دارد. (Police and Criminal Evidence Act, 1984, Part V, Section 58). با این حال توجهاً به آنکه جرایم تروریستی به نوعی جنگ علیه نظام سیاسی مستقر بوده و دموکراتیک‌ترین دولت‌ها در این مواقع از الگوی کنترل جرم^۲ بهره گرفته تا از موجودیت خود دفاع و نظم از دست رفته را به سرعت بازگردانند. فوریت پیش‌گیری از لطمات جبران‌ناپذیر جرایم تروریستی نیز از طرف دیگر سبب شده تا کشورها را به تحدید این حق سوق داده است. بر این اساس، دادستان کل ایالات متحده می‌تواند با مشورت مقامات فدرال و نهادهای امنیتی، دستور نظارت بر ارتباطات و مکالمات میان زندانیان و وکلای آن‌ها را به اداره زندان‌ها صادر نماید (Electronic Code of Federal Regulations, Title 28, Chapter V, part 501.3). دستور مذکور پیش از اجرا، کتباً به اطلاع زندانی و وکلای وی می‌رسد؛ مگر با دستور دادگاه که می‌تواند به صورت مخفیانه و سری صورت پذیرد (Ibid, Part 501.3). محاکم ایالات متحده در برخی موارد به جهت این‌که رسیدگی به جرایم تروریستی ملازمه با بررسی اسناد طبقه‌بندی شده دارد، حضور و مشارکت وکلا در روند پرونده را منوط به اخذ مجوز امنیتی از وزارت دادگستری نموده‌اند.^۳ همچنین، وفق قانون ضد تروریسم انگلستان، حق دسترسی به وکیل در ۴۸ ساعت اولیه‌ی بازداشت در صورت تداخل با گردآوری اطلاعات یا تسهیل یا تحریک اقدامات تروریستی محدود شده است (Schedule 1 to the Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001). اقدامی که مشروعیت آن از سوی شورای اروپا نیز تایید گردید (OSCE, 2007: 87).

^۱ . Fair trial

^۲ . Crime Control Model

^۳ . پیش‌شرط اخذ «مجوز امنیتی» برای وکلا، نخستین بار در پرونده ایالات متحده آمریکا علیه اسامه بن لادن مطرح شد. ن.ک.

(United States v. Bin Laden, 1999)

علی‌رغم پذیرش حق داشتن وکیل در نظام حقوقی ایران وفق اصل ۳۵ قانون اساسی و ماده ۳ قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، برابر تبصره ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری، در مرحله تحقیقات مقدماتی جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی و جرائم سازمان‌یافته که مجازات آن‌ها مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است، تعیین وکلا از میان وکلای مورد تأیید رئیس قوه قضائیه صورت می‌پذیرد. پرواضح است که جرایم تروریستی به مثابه یکی از جرایم مشمول در ماده مذکور قلمداد می‌گردد. لیکن، حساسیت خاص جرایم تروریستی نسبت به دیگر جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی ایجاب می‌نماید در این باره نیز از تمهیدات قانونی کشورهای پیش‌گفته در زمینه کنترل ارتباطات میان متهمین و وکلای ایشان الگوبرداری صورت پذیرد. این استثنا از این جهت قابلیت توجه می‌یابد که بزه تروریسم برخلاف دیگر جرائم علیه امنیت در مرحله پیش‌دادرسی با مخاطرات جدی علیه جان انسان‌های بی‌گناه همراه است.

نتیجه گیری

مبارزه با تروریسم در عصر حاضر به عنوان یک راهبرد کلیدی مبتنی بر امنیت، مدنظر کشورها و جوامع بین‌المللی قرار گرفته است. سازمان‌یافتگی و گستردگی تبعات اقدامات تروریستی سبب شده تا در راستای مقابله‌ی سازنده با تروریسم، نظام افتراقی در زمینه کشف جرم و تحقیقات مقدماتی بکار گرفته شود.

خاصیت ویژه جرم تروریسم و شیوع روزافزون این پدیده در جهان معاصر خاصه کشور ایران در سالیان اخیر ایجاب می‌نماید مقررات و قوانین حقوقی در مرحله پیش‌دادرسی که به کشف زود هنگام و بازدارنده این پدیده جانسوز مربوط است، مورد بازنگری و تدوین یکپارچه و مستقل قرار گیرد. هر چند عناوین مجرمانه فعلی در قانون مجازات اسلامی نظیر تبانی برای ارتکاب جرایم علیه امنیت داخلی یا خارجی موضوع ماده ۶۱۰ تعزیرات از قانون مجازات اسلامی به جهت کلیت عبارات مندرج و نیز برخی رهیاف‌های افتراقی در قانون آیین دادرسی کیفری، می‌تواند به برخی نگرانی‌های موجود پاسخ داده و امکان اصدار دستور تحقیق و تحدید حقوق متهمین را ذیل آن فراهم نماید، با این حال ضرورت تدوین مقرراتی ویژه و مستقل که از حیث شکلی و ماهوی تخصصاً به بحث تروریسم پرداخته و واجد قواعد افتراقی باشد احساس می‌شود. چه آنکه امروزه تروریسم به انحای اشکال مختلف نمود یافته و از حالت سنتی صرف مبتنی بر عملیات انتحاری خارج شده است.

در نگرشی تطبیقی و مصداقی به برخی ناکارآمدی‌های نظام حقوقی ایران می‌توان به این موضوع اشاره داشت که مفهوم مدرن تروریسم وفق قوانین و اسناد کنونی نظام‌های آمریکا و انگلستان، انگیزه و هدف سیاسی در مفهوم تروریسم مدخلیتی نداشته و اصل هراس-افکنی جمعی عنصری کافی در تحقق این بزه است. در قوانین داخلی ایران نیز اگرچه ماده یک قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، عمومیت اماکن هدف تروریسم را به رسمیت شناخته است، اما وفق بند ب ماده مذکور با لحاظ «هدف سیاسی» به تعریف سنتی تروریسم پایبند مانده است. از این روی، پیشنهاد می‌شود شمول قصد مرتکبین تروریسم علاوه بر اهداف سیاسی، دیگر اغراض احتمالی ممکن را نیز در برگیرد. نکته دیگر آن که قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، صرفاً معطوف به شیوه‌های پیشگیری از تروریسم در زمینه حمایت مالی است و لزوم بکارگیری روش‌های افتراقی در جهت مقابله با تروریسم در مرحله پیش‌دادرسی موکول به تدوین قواعدی ویژه در این خصوص است.

در خصوص تبعات ناشی از تروریسم، قانون عدالت کیفری بریتانیا و قوانین امداد گروگان-ها و جبران خسارت قربانیان تروریسم در ایالات متحده، امکان بازپروری پزشکی و روانپزشکی و فراهم‌سازی خسارات وارده به قربانیان را پیش‌بینی نموده‌اند. در حالی که نظام حقوقی ایران وفق ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری صرفاً به جبران خسارت از سوی «مجرم» پرداخته است. بنابراین، پیشنهاد می‌گردد امر جبران خسارت محدود به مجرم نبوده و مقرراتی مبنی بر تعیین سازکارهای حمایتی از سوی دولت تدوین گردد. این امر می‌تواند شامل تامین مالی بسترهای درمانی لازم و پرداخت غرامت به اموال خسارت دیده قربانیان باشد.

برخلاف نظام‌های آمریکا و انگلستان که اصل بازداشت پیشگیرانه با قید «ظن معقول» و شنود مکالمات در جرایم تروریستی مورد تصریح قرار گرفته است، در قوانین ایران به جهت خلأ موجود باید به کلیات مندرج در مواد ۴۶، ۴۷ و ۱۵۰ قانون آیین دادرسی کیفری مراجعه نمود. علی‌رغم مشابهت نظام حقوقی ایران با آمریکا و انگلستان در تحدید انتخاب وکیل به انحصار مختلف، اما ضرورت پیشگیری از مخاطرات آتی، تشدید نظارت بر مراودات و مکالمات میان متهمین تروریسم و وکلای ایشان و اعطای مجوز دستور تفتیش مکالمات متهم به مقام قضائی در موارد خاص تهدیدات قریب‌الوقوع را در راستای پرهیز از زمانبر شدن اخذ مجوز رئیس کل دادگستری استان ایجاب می‌نماید.

پر واضح است که با ملاحظه رویه قضائی حاکم بر آرای اصداری دیوانعالی کشور، موارد مورد دستور باید مستند به ادله و مستندات قابل قبول قرار گیرد. از این روی و در مقام جمع‌بندی، بایستگی تدوین قانون جامع مبارزه با تروریسم با لحاظ مقرراتی مستقل در راستای مقابله با این بزه به نحو استثنائی و متمایز از سایر جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی ضرورت می‌یابد تا ضمن تعریف منسجم‌تر از این بزه، نسبت به تنظیم سازوکارهای متناسب از قبیل مصادیق پیش‌گفته اقدام گردد.

فهرست منابع

فارسی

۱. اکبری بابوکانی، احسان (۱۳۹۶)، بررسی فقهی و حقوقی ورود دولت به حریم خصوصی، دو فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره ۶، شماره ۲
۲. رایجیان اصلی، مهرداد (۱۳۹۸)، درآمدی بر جرم‌شناسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سمت.
۳. زر نشان، شهرام (۱۳۸۶)، «شورای امنیت و تعهدات دولتها برای مقابله با تروریسم»، مجله حقوقی بین‌المللی، دوره ۲۴، شماره ۳۶ doi: 10.22066/cilamag.2007.17787
۴. صدر توحید خانه، محمد (۱۳۹۲)، حقوق در چنبره دشمن از سیاست امریکایی جنگ با ترور تا نظریه آلمانی حقوق کیفری دشمنان، در مجموعه مقالات تازه‌های علوم جنایی، چاپ دوم، تهران: نشر میزان.
۵. عبد‌الهی، محسن (۱۳۸۸)، تروریسم: حقوق بشر و حقوق بشردوستانه، چاپ اول، تهران: انتشارات شهردانش.
۶. غلامی، نبی‌الله و شهلا، معظمی (۱۳۹۶)، «رویکرد امنیت مدار به حقوق کیفری و رهیافت‌های آن در فرایند دادرسی کیفری؛ با تأکید بر حقوق کیفری ایران، فرانسه و ایالات متحده»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، دوره ۵، شماره ۱۰
۷. قورچی بیگی، مجید (۱۳۹۹)، آماج‌گزینی در حمله‌های تروریستی: انتخاب عقلانی، در: همایش بین‌المللی ابعاد حقوقی-جرم‌شناختی تروریسم، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
۸. صادقی، سالار و بهرام، صمدی‌راد و طاها اسلامی (۱۴۰۳)، مطالعه تطبیقی سازوکارهای مقابله با بیوتروریسم علیه کودکان (با نگاهی تطبیقی بر کنوانسیون‌های بین‌المللی و کشورهای آمریکا، کانادا، استرالیا و آلمان)، فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق تطبیقی، doi: law.2025.2046784.1575/۱۰/۲۲۰۳۴
۹. نمایان، پیمان (۱۴۰۳)، شناخت تحولات ماهوی و شکلی مقابله با جرایم تروریستی در حقوق کیفری بین‌المللی، فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری، دوره ۱، شماره ۱، doi: jclc.2024.718659/۱۰/۲۲۰۳۴
۱۰. نجفی ابراندآبادی، علی حسین (۱۳۹۹)، درباره سیاست جنایی افتراقی. دیباچه در: درآمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابراندآبادی، تهران: نشر میزان.

۱۱. نجفی ابرندآبادی، علی حسین و سودابه رضوانی (۱۳۹۴)، «سلب آزادی پیشگیری محور با تاکید بر ماده ۱۵۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲». مجله پژوهش حقوق کیفری، دوره ۴، شماره ۱۲، <https://doi.org/10.22054/jclr.2015.1780>
۱۲. نویمان، فرانتس (۱۳۹۰)، آزادی و قدرت و قانون. ترجمه: عزت‌الله فولادوند. تهران: انتشارات خوارزمی.
۱۳. هابز، توماس (۱۳۹۸)، لویاتان، ترجمه: حسین بشیریه، چاپ چهاردهم، تهران: انتشارات نشر نی.

انگلیسی

1. Amnesty International, Guantanamo Detainees (2003), human rights Are Not Negotiable, 26 Nov, available at:
<https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/amr511412003en>.
2. Anderson, David (2012), Control Orders In 2011; Final Report Of Independent Reviewer On The Prevention Of Terrorism Act 2005, London: The Stationery Office, available at:
<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c8b62e5274a0bb7cb7be7/9780108511417>.
3. Armando Piccinni (2017), Psychopathology of terrorists, Cambridge University, available at:
<https://www.cambridge.org/core/journals/cns-spectrums/article/abs/psychopathology-of-terrorists/369CCC0509564BFDF46532A5BF9393CC>.
4. Becker, M. H., Decker, S. H., LaFree, G., et al. (2022), A comparative study of initial involvement in gangs and political extremism. Terrorism and Political Violence, available at:
https://www.researchgate.net/publication/344827350_A_Comparative_Study_of_Initial_Involvement_in_Gangs_and_Political_Extremism.
5. Brittnee Carter (2020), Bringing suspected terrorists to justice? Revealing bias against Muslims in applied counter terrorism by the U.S, Contemporary Justice Review available:
<https://doi.org/10.1080/10282580.2020.1719363>.

6. Byman, Daniel (2015), *Al Qaeda, the Islamic State, and the Global Jihadist Movement*, New York: Oxford University Press, available at: <https://global.oup.com/academic/product/al-qaeda-the-islamic-state-and-the-global-jihadist-movement-9780190217266?cc=ir&lang=en&>.
7. Christian A. Honeywood (2016), *Britain's Approach to Balancing Counter-Terrorism Laws with Human Rights*, *Journal of Strategic Security*, Number 3 Volume 9, No. 3.
8. Cohen b, David (2004), *American national security and civil liberties in an era of terrorism*, Palgrave, Macmillan, 1st pub.
9. Crelinsten, R D (2014), *Perspectives on counterterrorism: From stovepipes to a comprehensive approach*. *Perspectives on Counterterrorism*, 8 (1), 4.
10. Dolliver, Matthew J., and Erin M. Kearns (2022). "Is it terrorism?: Public perceptions, media, and labeling the Las Vegas shooting." *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 45. Issue 1.
11. Frindiches, David O, *Trusted criminal "White Collar Crime in Contemporary Society" 1995*, Wadsworth Publishing Company.
12. Golder, Ben and Williams, Georges (2004), "What is Terrorism? Problems of Legal Definitions", *UNSW Law Journal*, Vol.2, available at: <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/journals/UNSWLJ/2004/22.html>.
13. Hafez, M. (2006), *Rationality, culture, and structure in the making of suicide bombers: a preliminary theoretical synthesis and illustrative case study*. *Studies in Conflict and Terrorism*, DOI:10.1080/10576100500496964.
14. Hamm, M. S (1998), *Terrorism, hate crime, and antigovernment violence: a review of the research*. In H. W. Kushner (ed.), *The Future of Terrorism: Violence in the New Millennium*, SAGE Publications.
15. Jean Marc Sorel (2003), *Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing*, *European Journal of International Law*, Volume 14, Issue 2, available at: <https://doi.org/10.1093/ejil/14.2.365>

16. Makarenko, T (2004), The crime-terror continuum: Tracing the interplay between transnational organised crime and terrorism, Published online: 08 Sep 2010,
<https://doi.org/10.1080/1744057042000297025>
17. Manzoor Elahi Laskar (2013), Summary of Social Contract Theory by Hobbes, Locke and Rousseau SSRN Electronic Journal, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2410525.
18. Matthew J. Dolliver & Erin M. Kearns (2019), Is It Terrorism?: Public Perceptions, Media, and Labeling the Las Vegas Shooting, *Studies in Conflict & Terrorism*, Published online: 08
19. Aug, available at: <https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1107&context=criminaljusticefacpub>.
20. Merari, Ariel (2007), Psychological Aspects of Suicide Terrorism, in Bongler, Bruce, Brown, Lisa, M, Beutler, Larry, E, Breckenridge, James, N, Zimbardo, Philip, G, (eds), New York: Oxford University Press.
21. Merari, Ariel (2007), Psychological Aspects of Suicide Terrorism, in Bongler, Bruce, Brown, Lisa, M, Beutler, Larry, E, Breckenridge, James, N, Zimbardo, Philip, G ( ), (eds), New York: Oxford University Press, p 76.
22. Parker, Jennifer Elizabeth (1996), Constitutional Law - United States v. Goldberg: The Third Circuit's Nontraditional Approach to Waiver of the Sixth Amendment Right to Counsel", Villanova University School of Law Digital Repository, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/229121997.pdf>.
23. Parker, T (2005). Appendix A: Counterterrorism Policies in the United Kingdom. In *Protecting Liberty in an Age of Terror*, ed. Cambridge, Mass: MIT Press, 123.
24. Paust Jordan (2003), Judicial Power to Determine the Status and Rights of Persons Detained without Trial, *Harvard International Law Journal*, Vol. 44, No.2.

25. Richard L, Russo (2015), A Comparative Analysis of the USA Patriot Act of 2001 to the USA FREEDOM ACT of 2015: Balancing Security with Liberty, University of Central Florida.
26. Sara Brzuszkiewicz (2023), Terrorism: The present, the future and the unpredictability of the threat, First published online October 21. Available at: <https://journals.sagepub.com>.
27. United States v. Bin Laden (1999), United States District Court for the Southern District of New York 58 F. Supp. 2d 113.
28. Walter, Christian (2003), Defining Terrorism in National and International Law, Berlin, Heidelberg, available at: <https://uniset.ca/terrorism3/1-2-Defining-Terrorism-in-National-and-International-Law-Christian-Walter>.
29. Zedner Lucia (2018), The concept of security: an agenda for comparative analysis, Cambridge University Press: 02 January.

Documents

- 1) A v. Secretary of State for the Home Department, UKHL 56, 2004, available at:
<https://publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd041216/a&oth-1.htm>.
- 2) Anti-terrorism, Crime and Security Act, 2001, available at:
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents>.
- 3) Aviation Security Improvement Act, 1990, available at:
<https://www.congress.gov/bill/101st-congress/house-bill/5732>.
- 4) Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, General Assembly resolution 60/147, 15 December 2005.
- 5) CICA, Criminal Injuries Compensation Authority, available at: <https://cica-criminal-injury-uk.com/>.
- 6) Declaration of Basic principles of Justice for victims of Crime and Abuse of power, 29 November 1985, available at:
<https://legal.un.org/avl/ha/dbpvcap/dbpvcap.html>.
- 7) Electronic Code of Federal Regulations, Title 28, Chapter V, part 501.3, available at: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/28/part-501>.
- 8) European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Council of Europe, 1983, available at: <https://rm.coe.int/1680079751>.
- 9) Guideline on Human Rights and the Fight against Terrorism, available at:
<https://book.coe.int/en/terrorism-and-law/3208-human-rights-and-the-fight-against-terrorism-the-council-of-europe-guidelines.html>.
- 10) Immigration and Nationality Act, 1965, available at:
<https://www.lbjlibrary.org/news-and-press/media-kits/immigration-and-nationality-act>.

- 11) National Defense Authorization Act 2011, available at:
https://www.dpc.senate.gov/dpcdoc.cfm?doc_name=lb-111-2-146.
- 12) Police and Criminal Evidence Act ,1984, available at:
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>.
- 13) President Bush, State of the Union Address 20 January 2004,
<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/01/20040120-7.html>.
- 14) Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1974. available at:
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/56/enacted>.
- 15) UK Criminal Justice Act, 1972, available at:
<https://vlex.co.uk/vid/criminal-justice-act-1972-808185573>.
- 16) UK Terrorism Act, 2000, Part VI, available at:
<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/section/58>.
- 17) United Nations Security Council Resolution 1566, S/RES/1566 (2004), 8 October 2004, available at:
<https://sanctionsplatform.ohchr.org/record/14587?ln=en>.
- 18) Victims of Terrorism Compensation Act, 1986, available at:
https://www.law.cornell.edu/topn/victims_of_terrorism_compensation_act.
- 19) Federal Wiretap Act of 1968 (Title III) and the Electronic Communications Privacy Act/ Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978 (FISA)/ The Patriot Act's Effect on Existing Wiretap Laws. Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom, 12244/86
- 20) Jorge Luis Bronstein and others Case (1997), (Argentina), 11. 205, Ni2/97 Annual Report of the I.A.COM.H.R.

Reference

1. A v. Secretary of State for the Home Department, UKHL 56, 2004, available at: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200405/ldjudgmt/jd041216/a&oth-1.htm>.
2. Abdollahi, M (2009). Terrorism: human rights & Humanitarian Law. first edition. Tehran: The SD Institute of Law Research & study. (In Persian)
3. Akbari Babukai, E (2017). Jurisprudential and legal examination of government intrusion into privacy. Journal of Islamic Human Rights Studies. (In Persian)
4. Amnesty International, Guantanamo Detainees (2003). human rights Are Not Negotiable, 26 Nov, available at: <https://www.amnesty.org/es/wp-content/uploads/2021/06/amr511412003en>.
5. Anderson, David (2012). Control Orders In 2011; Final Report Of Independent Reviewer On The Prevention Of Terrorism Act 2005. London: The Stationery Office, available at: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a7c8b62e5274a0bb7cb7be7/9780108511417>.
6. Anti-terrorism, Crime and Security Act, 2001, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents>.
7. Armando Piccinni (2017). Psychopathology of terrorists. Cambridge University, available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/cns-spectrums/article/abs/psychopathology-of-terrorists/369CCC0509564BFDF46532A5BF9393CC>.
8. Aviation Security Improvement Act, 1990, available at: <https://www.congress.gov/bill/101st-congress/house-bill/5732>.
9. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, General Assembly resolution 60/147, 15 December 2005.
10. Becker, M. H., Decker, S. H., LaFree, G., et al (2022). A comparative study of initial involvement in gangs and political extremism. Terrorism and Political Violence, available at:
11. https://www.researchgate.net/publication/344827350_A_Comparative_Study_of_Initial_Involvement_in_Gangs_and_Political_Extremism.

12. Brittnee Carter (2020). Bringing suspected terrorists to justice? Revealing bias against Muslims in applied counter terrorism by the U.S, Contemporary Justice Review available : <https://doi.org/10.1080/10282580.2020.1719363>.
13. Byman, D (2015). Al Qaeda, the Islamic State, and the Global Jihadist Movement. NewYork: Oxford University Press. available at: <https://global.oup.com/academic/product/al-qaeda-the-islamic-state-and-the-global-jihadist-movement-9780190217266?cc=ir&lang=en&>.
14. Christian A. Honeywood (2016). Britain's Approach to Balancing Counter-Terrorism Laws with Human Rights, Journal of Strategic Security, Number 3 Volume 9, No. 3.
15. CICA, Criminal Injuries Compensation Authority, available at: <https://cica-criminal-injury-uk.com/>.
16. Cohen b, David (2004). American national security and civil liberties in an era of terrorism, Pal grave, Macmillan, 1st pub.
17. Crelinsten, R .D (2014). Perspectives on counterterrorism: From stovepipes to a comprehensive approach. Perspectives on Counterterrorism, 8 (1), 4.
18. Declaration of Basic principles of Justice for victims of Crime and Abuse of power, 29 November 1985, available at : <https://legal.un.org/avl/ha/dbpjcvcap/dbpjcvcap.html>.
19. Dolliver, Matthew J., and Erin M. Kearns (2022). "Is it terrorism?: Public perceptions, media, and labeling the Las Vegas shooting." Studies in Conflict & Terrorism, Vol. 45. Issue 1.
20. Electronic Code of Federal Regulations, Title 28, Chapter V, part 501.3, available at: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/28/part-501>.
21. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Council of Europe, 1983, available at: <https://rm.coe.int/1680079751>.
22. Federal Wiretap Act of 1968 (Title III) and the Electronic Communications Privacy Act/ Foreign Intelligence Surveillance Act of 1978 (FISA)/ The Patriot Act's Effect on Existing Wiretap Laws. Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom, 12244/86
23. Frindiches, D, (1995). Trusted criminal "White Collar Crime in Contemporary Society" 1995, Wadsworth Publishing Company.

24. Golder, Ben and Williams, Georges (2004). "What is Terrorism? Problems of Legal Definitions", UNSW Law Journal, Vol.2, available at <https://www.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdoc/au/journals/UNSWLJ/2004/22.html>.
25. Guideline on Human Rights and the Fight against Terrorism, available at: <https://book.coe.int/en/terrorism-and-law/3208-human-rights-and-the-fight-against-terrorism-the-council-of-europe-guidelines.html>.
26. Hafez, M (2006). Rationality, culture, and structure in the making of suicide bombers: a preliminary theoretical synthesis and illustrative case study. *Studies in Conflict and Terrorism*, DOI:10.1080/10576100500496964.
27. Hamm, M (1998). Terrorism, hate crime, and antigovernment violence: a review of the research. In H. W. Kushner (ed.). *The Future of Terrorism: Violence in the New Millennium*. SAGE Publications.
28. Hobbes, T (2019). *Leviathan*. Fourteenth edition. Tehran: nashreney. (In Persian)
29. Immigration and Nationality Act, (1965 (available at : <https://www.lbjlibrary.org/news-and-press/media-kits/immigration-and-nationality-act>.
30. Jean Marc Sorel (2003). Some Questions About the Definition of Terrorism and the Fight Against Its Financing. *European Journal of International Law*, Volume 14, Issue 2, available at : <https://doi.org/10.1093/ejil/14.2.365>
31. Jorge Luis Bronstein and others Case (1997). (Argentina), 11.205, Ni2/97 Annual Report or the I.A.COM.H.R.
32. Makarenko, T (2004). The crime-terror continuum: Tracing the interplay between transnational organised crime and terrorism, Published online: 08 Sep 2010, <https://doi.org/10.1080/1744057042000297025>.
33. Manzoor Elahi Laskar (2013). Summary of Social Contract Theory by Hobbes, Locke and Rousseau SSRN Electronic Journal, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2410525.
34. Matthew, J. & Erin M. Kearns (2019), Is It Terrorism?: Public Perceptions, Media, and Labeling the Las Vegas Shooting, *Studies in Conflict & Terrorism*, Published online: 08 Aug, available : <https://digitalcommons.unomaha.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1107&context=criminaljusticefacpub>.

35. Merari, A (2007). Psychological Aspects of Suicide Terrorism, in Bonger, Bruce, Brown, Lisa, M, Beutler, Larry, E, Breckenridge, James, N, Zimbardo, Philip, G, (eds), New York: Oxford University Press.
36. Nabiollah, G & Moazami, SH (2018). Security-based Criminology and its Strategies in Process of Criminal Procedure; with an Emphasis on Criminal Law in Iran, France and The United States. The Journal of Criminal Law and Criminology, Volume 5, Issue 10. (In Persian)
37. Najafi Abrandabadi, Ali Hossein & Soodabeh Rezvani. (2015). Preventive Detention with Emphasis on Article 150 of the Islamic Penal Code of Iran 1392, Journal of Criminal Law Research Volume 4, Issue 12 - Serial Number 12, October 2015, Pages 9-42. <https://doi.org/10.22054/jclr.2015.1780> . (In Persian)
38. Namamian, P (2024). Understanding Substantive and Procedural Developments in Combating Terrorist Crimes in International Criminal Law, Journal of Research and Development in Criminal Law and Criminology, Volume 1, Issue 1, doi 10.22034/jclc.2024.718659. (In Persian)
39. National Defense Authorization Act 2011, available at: https://www.dpc.senate.gov/dpcdoc.cfm?doc_name=lb-111-2-146.
40. Neumann, Franz Leopold (2011), The democratic and the authoritarian state. Kharazmi. (In Persian)
41. Parker, E (1996). Constitutional Law - United States v. Goldberg: The Third Circuit's Nontraditional Approach to Waiver of the Sixth Amendment Right to Counsel", Villanova University School of Law Digital Repository, available at:
42. <https://core.ac.uk/download/pdf/229121997.pdf>.
43. Parker, T (2005). Appendix A: Counterterrorism Policies in the United kingdom. In protecting Liberty in an Age of Terror. ed. Cambridge. Mass: MIT Press, 123.
44. Jordan, P (2003). Judicial Power to Determine the Status and Rights of Persons Detained without Trial. Harvard International Law Journal. Vol. 44, No.2.
45. Police and Criminal Evidence Act ,1984, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>.
46. President Bush, State of the Union Address 20 January 2004, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/01/20040120-7.html>.

47. Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1974. available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/56/enacted>.
48. Rayejian Asli, M (2019). An Introduction and overview criminology. Third edition. Tehran: samt publications. (In Persian)
49. Richard L, R (2015). A Comparative Analysis of the USA P e Analysis of the USA PATRIOT Act of 2001 t T Act of 2001 to the USA FREEDOM ACT of 2015: Balancing Security with Liberty. University of Central Florida.
50. Sadeghi, S & Samadirad, B & Eslami, T (2024). A Comparative Study of Mechanisms of Combating Bioterrorism against Children (With a Comparative Study in International Conventions, USA, Canada, Australia and Germany), Research and development in comparative law (In Persian). doi: 10.22034/law.2025.2046784.1575
51. Brzuskiewicz, S (2023). Terrorism: The present, the future and the unpredictability of the threat. First published online October 21. Available at: [//https://journals.sagepub.com](https://journals.sagepub.com).
52. Zarneshan, SH (2007). Security Council and Measures for States to Combat against Terrorism. International Law Review, Volume 24. Issue 36. January 2007. Pages 57-94. doi: 10.22066/cilamag.2007.17787 (In Persian)
53. UK Criminal Justice Act, 1972, available at: <https://vlex.co.uk/vid/criminal-justice-act-1972-808185573>.
54. UK Terrorism Act, 2000, Part VI, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/section/58>.
55. United Nations Security Council Resolution 1566, S/RES/1566 (2004). 8 October 2004, available at: <https://sanctionsplatform.ohchr.org/record/14587?ln=en>.
56. United States v. Bin Laden (1999). United States District Court for the Southern District of New York 58 F. Supp. 2d 113.
57. Victims of Terrorism Compensation Act, 1986. available at: https://www.law.cornell.edu/topn/victims_of_terrorism_compensation_act.
58. Walter, Christian (2003). Defining Terrorism in National and International Law. Berlin, Heidelberg. available at: <https://uniset.ca/terrorism3/1-2-Defining-Terrorism-in-National-and-International-Law-Christian-Walter>.
59. Zedner, L (2018). The concept of security: an agenda for comparative analysis. Cambridge University Press: 02 January.